

I 442.781

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

О Л Я

образок з глухого кута.

Львів — 1911.

Друкарня В. А. Шийковського.

Накладом автора.

AMERICAN UNIVERSITY

RAO

I 442.781

Була сиротою і жила на ласці у свояків. Ні гарна, ні погана, з лицем, що від молодих літ привикло скривати в собі признаки радості і болю, з ключами за поясом а з мозолями на руках, по цілих днях бігала по комнатах і по обійстю на приходстві в Житниках, де жив місцевий парох, єї опікун. Всюди було єї повно. Перша витала днину, остання пращала ніч. Будила челядь на досьвітках а по півночі дивила ся, чи позамикані всі двері, чи спущений пес і чи стрій не забув згасити лямпу. Так цілими літами. Де вона сил до тої праці брала, від кого вчила ся терпеливості — Бог знає.

В своїй білій кімнаті, при челядній, мала два віконця, бо кімнатка була в углу хати. Крізь одно видно низькі, димом та порохами вкриті подільські хати, а друге дивить ся на сільський, тихий, березами обсаджений цвинтар. Тут праця, а там відпочинок.

І нераз бувало по обіді, як стрійкови занесе чорну каву, а стрійні покладе подушку в їдальни на каналі до пообідньої дрімки, стає у вікні і дивить ся.

Невеличке вікно, а як богато видно! Крізь одно — людий, працю, біду, турботи —

цїле життє. А крізь друге — спокій, тишину і вічність.

Та дивити ся не мала коли. Сто робіт дожидало єї. Стрийна, жінка в літах, ледви двигала своє надміру товсте тіло, стрий заєдно не мав часу. Обоє любили багато говорити, нарікати на старість та на лихі часи, а хату і газдівство спихали на слабї плечі „панночки Олі“. Чи робітники прийшли, чи корова занедужала, чи що небудь такого — „йдіть до панночки Олі“.

І згодом так обоє до того безробіття привикли і так їм добре було, що навіть не могли собі уявити, якби воно виглядало, колиб так „панночка Оля“ занедужала, або вийшла за муж. Тай якже щось подібного могло би стати ся? Прецінь вона молода і здорова, а вони для ньої такі добрі. Має всьо, чого тільки треба. І спокійно у них, як мало де. Не погадали також, що сталоб ся з ньою після їх смерти. Хто би там о таких „річах“ думав. А остаточно — кажить ся в сьвятім письмі, що птахи небесні не орють, не сіють а „соженають“.

Оля дійсно нагадувала пташку, що мала відлетіти кудись до тепліїших країв. Захопила єї осінь пізна і вона остала ся тут.

Як крізь сон тямить вона родичів і рідну хату. Бувають хвилі, що видить лице матери

як живе; от так, тільки простягни руки, обіймеш її за шию та виплачеш ся на її грудях.

Деколи знов, якби хто мраку розвіяв, вириває перед ньою струнка стать батька в сьвященничій одежі, вічно занятого, як не своїми, то громадськими справами, вічно стурбованого, щораз більше похиленого і щораз гірше недужого.

То знова, як крізь заверуху видить хату під стріхою з соломи і як з далекої далечи долітає до ньої голос: „Доню!“.

Як радо пішла би за тим словом, котрого від довгих літ не чула.

Заледви навчила ся від матери письма, а від батька почула лещо про сьвіт і людей, як прийшов її щастю кінець. Не тямить, як воно склало ся. Якби нараз, серед першої весняної днини, звіяла ся осінна заверуха і тамтой, лучший сьвіт затопила в струях дощу, а її понесла в якийсь иньший, непривітний і зимний.

Перше помер батько, а за ним пішла з нудьги мати.

Остала по них добра пам'ять серед людей і на цвинтари дві могилі, поруч себе...

Іноді, особливо літом, як прийде дуже тиха ніч, як ціле повієство завмре в глибокім сні, як навіть сосни перед вікнами перестануть шуміти, то Олі здасть ся, що чує жалі-

бний голос дзвонів, похоронні сьпиви, і гуркіт землі. Як далека, гірка філя пливе тоді до ньої жаль. Тулить до подушки лице і плаче.

А на рано єї очи сухі. Перша встає, будить челядь і зі словами „добрий день“ приносить стрийні каву.

Смерть родичів так єї прибила і пере-страшила, такою пусткою обвіяло єї, що вона прилипла до своїх опікунів, як лист до землі. Не знала, що то скарга, що то жаль на долю і каменіла в смутку, як квітка в соленій воді.

Стрийко і стрийна поводили ся з нею добре. Іноді, то й погладили єї і пожалувалн гірким словом — сирітка.

Та від того гласкання мороз ішов по серці, а перед тим словом она радо запала би ся в землю.

До школи Оля не ходила. Держали учительку до своїх дівчат, і вона також Олю вчила. Трохи історії, дещо літератури, французскої розмови і початків „на фортепяні“. Оля була дуже понятлива. Она далеко скорше навчила ся тих основних „наук“ як єї дві перві сестри і тому їх віддали до інституту, а вона лишила ся дома. Годі за три платити. Тай про посаг треба подумати, бо тепер такі часи, що не беруть панночку з віном, а віно з панночкою.

Як дівчата приїздили до дому, то привозили книжки та ноти. Оля читала їх у вечір, по роботі, та в неділю, як усі поїхали в гостину, грала на фортепяні. А стрийна нераз говорила до своїх доньок, що Оля більше уміє і краще грає, як вони, хоть не була в інституті.

Олі було прикро і вона не могла видержати зависного погляду своїх первих сестер.

„Тато і мама більше люблять Олю, як нас“ — говорили вони, ніби з великим жалем і нераз приходило до сцени з плачами, криками і пестощами.

Як дівчата підросли, почали їздити п'ютомці і академики.

То були найвеселійші хвилі.

Вони привозили з собою цікаві оповідання про жите в семинарії, вдавали здивачілих настоятелів, співали нових пісень і ходили по проходах. Часом по вечері просили паню добродійку, щоби не гнівала ся, як вони трохи „загуляють підлогу“. Пані добродійка на те: „Алеж прошу! На те підлога є, щоби по ній ходити. Гавю, збери килим!“. Ганя збирала килим, Оля сідала до фортепяну і грала, а дівчата з паничами гуляли.

А на другий день, досьвіта, Оля чистила підлогу, щоби, нім стрийна встане і нім молодіж прийде зі стодоли на снідання, усьо було в порядку.

За се стрийна гладила єї по головці і казала: „моя ти господиня“.

Між хлопцями бували й такі, що любили музику, не тільки до танцю, але й до слуху, знали літературу і цікавилися життям народу. Вони радо говорили з Олею та слухали, як вона грала, не вчено, але щиро, з душею. А як по вечері молоді панове пішли на сїно та говорили про дівчат, то казали, що тая своячка, хоть не гарна, а мила і мабуть добра, бо має такі лагідні очі, — що вона добре грає і досить багато читала.

„А які в нїї цікаві погляди на літературу і на єї новійші напрями“.

„Знаменито інтерпретує Шопена. Тріо в маршу похороннім грає зовсім оригінально. Якби хто на металеву тафлю кидав скаменілі сльози.“

„Як говорити про народні справи, то па-леніє ціла. Нїби соромить ся, а нїби гніваєть ся. От — ст здаєть ся, скочить тобі до очий, як кітка.“

Деякий зітхав і засипляв, впиваючи ся мріями і запахом сьвіжого сїна.

А на понівєстві „панночка Оля“ перечислювала срібло та молола каву на завтрішне снідання.

— — —
Довідала ся стрийна, що люди хвалять Олею і була рада. Любила бідну дівчину. Але

ще більше любила свої доньки. Оля читала людські гадки, як письмо: перестала грати Шопена, а грала самі мазури та кадрилі і нерado говорила про літературу і про політику.

„Що я на селі про ті справи можу знати“ — відповідала тим, що хотіли з нею розмовляти. „Питайте мене, яка сього року капуста, то я вам скажу“.

Обі доньки отця Біловського віддали ся скоро.

Одна за питомця, а друга, в ік пізнійше, за техніка. Батько дав віно, мати придбала всіляких статків, поблагословили тай — доньок як небуло.

Довго наряд оповідав собі, які то пишні гості приїхали на пошівство, які музики грали, котрого пан-отця найкрасші коні і котрий панач найжвавійше гуляв.

„Як вбрали єї в таке біле, як смерть, як поставили перед престолом а вона, як не заплаче, то такий сум пішов по церкві, якби то не весілля, а похорон справляли.“

„Говорить своє. В нашім стані єнчі зви-
чай, а в панськім знов єнчі. Кілько то йно маю з ліса привезли; ціле село замаїв би на зелені сьвята. А вони казали ним дорогу з пошівства до церкви вистелити, що була як коли зеленим сукном вкрита“.

„Або їда. Та то, чуєте було на що подивити ся, такого там понаварювали та понапікали. По цілім селі запах ішов“.

„А за всьо найбільше панночка Ольдзя дбала Находилаж ся вона небога. У ньої ключі і від пивниці і від комори і від оброків. Що кому треба, тай до ньої“.

„Або вона за дурно робила. Збула ся тамтих, а тепер на неї черга. Вже вона собі кривди не дасть зробити.“

— — —

Говорили люди тай перестали. І на пошівстві зразу турбували ся молодятами, писали листи, посилали варене і печене, а потім... Старша не переживши з мужем і двох літ померла, а молодша поїхала аж до Босні, де чоловік дістав добре місце при якійсь копальні. Старі поплакали, посумували, а далі що робити?

Піддали ся волі Божій і в спокою та у вигодах доживали віку. Тільки й жури було їм, щоби не бракло чого з міста, щоби дівка не збила якої посуду; а парібок, щоби чого не вкрав. Тихо і незамітно плило тепер жите на пошівстві в Житниках. Часом принесли до хресту дитину, часом хто вмер, то знов женив ся — і так все. Літом вибирали ся „сго-мость“ з «імостею» в поле, оглядати ниви, числили, кілько кіп може бути і втомлені вертали домів.

Зимою осматрювали вікна і двері, журилися дровами, яких на Поділю не легко дістати, і питалися Олі, як приносила сніданок, чи великий нині мороз. Як Оля казала, що великий, то покашлювали й не снішилися вставати з ліжка.

Часом заблукався який гість, або прийшов лист від доньки. Тоді було велике свято. Гостем турбувалися старі господарі дуже, хоть не можна сказати, щоби не були гостинні. Але „тепер нові порядки настали і не знав як людям догодити. Ще обмовлять на старість“. Тож казали варити по кілька страв на вечеру і принести з пивниці вина, »того, що лишилося по першій весіллі«.

Лист читали по кілька разів і не могли обоє погодитися, чи добре донці, чи не добре. Якби не так далеко, то поїхали би. А так „най вони приїдуть“.

Гість переїде, лист забудеться і знова живе волічить ся, як воловий віз з набором.

Знов ранком сніданок, в полудне обід, смерком кава, а вночі вечера. Так день за днем. Дивиться Оля в одно віконце і видить село, гляне у друге і бачить цвинтар; раз ті краєвиди присипані білим снігом, то знов замаєні зеленим дерев і трави. Раз люди їздять возом, то знов на санях везуть небіжчиків до гробу. То птахи співують, то виють вітри і лише вічно зелені сосни перед

хатою — заєдно шумять, не втихають і старий годинник безперестанно пригадує, що жите минає — і не вертає. Невідрадне, сирітське жите...

Оттак буває іноді в слоту. Паде дощ одну днину, позіхаєш, паде другу — нудьгуєш, здасть ся тобі, що якби так на третю не перестав, то не видержиш, мичеш ся. А він собі, не зважаючи на тебе, і третю паде і на четверту не вгаває, а пятої днини ти вже й вічо не кажеш, тільки ходиш та дивиш ся, чи не вигляне який промінь сонця, або чи не засиніє клаптик ясного неба.

Так було і з Олею. Зразу вона нудьгувала, по ночам поплакувала, в днину зітхала, а далі і привикла. Котила днину за дниною, як камінь під гору, не зважаючи на тягар і на муку і знаючи, що прийде ранок і той камінь знова скотить ся звідтам, де вона його у вечір викотила і що знов треба його на те саме місце котити... Доки?

Деколи пригадувала собі звіврів у клітці, в менажерії, на ярмарку в Улашківцях. Чула їх скорі, одностайні кроки, виділа їх бистрі очи, що привикли до далеких просторів і ловила короткий віддих їх грудий, що дусили ся без воздуха... Страшно!

Раз пригадала собі „записки з мертвого дому“. Се також така клітка, але з людьми. Дивно, як чоловік, що придумав всілякі теле-

графи і телефони, не спроміг ся на нічо мудрійшого, як вузка, низька, брудна, плюгава нора, в якій „поправляєть ся“, чи там покутує його товариш — чоловік.

...Кажуть, що замкнеш до такої нори найбуїнішого паливоду і він тобі звільна стане покірний, як вівця. Сидить, ні пари з уст. Дивить ся сам в себе. Наставники і дозорці хвалять, кажуть, що поправив ся. Вже ось ось мають його пустити на волю, аж одної днини приходить сторож у казню, а він його — калать кублом по голові. Не видержав. Доти міг, а дальше не стало терпцю...

Прийшла така хвиля і на Олю. Раз за обідом сказала вона своїм опікунам, що йде від них. Не хотіли вірити, гадали, що жартує. Куди піде? Дівчина сама одна, з доброго дому. Де хто таке чував? Абож в них їй не добре? Най скаже, може хоче еще одної слуги, то приймуть. Таж їх на тоє стати... А як почувли, що вона гадає вчити ся на учительку, щоби не марнувати життя і щоби для народу чим небудь прислужити ся, то скочили, як несамовиті. Хто таке видав? Що сказали би люди? Зараз рознесли би, що бідній сироті жалують ложки страви. Тай деж вона має здоровле до такої праці? Таж то чужі діти вчити, то не аби яка річ! А нарід? Хіба вона

не знає, який той нарід невдячний, як він докучає нераз бідній учительці. О, не дай Боже, щоби вони мали дожити тої хвилі, коли донька рідного брата піде шукати собі такого тяжкого хліба!

Стрийна розплакала ся, а стрий не докінчивши обіду, пішов до свого покою і ходив, ходив від вікна до порога, аж — до білої кави.

Оля лишила ся на попівстві в Житниках... Знов рано сніданнє, в полудне обід і т. д. Знов що небудь: „йдіть до панночки Олі“, знов життє, як би хто воду решетом міряв.

Довга, предовга, сіра, нудна, слота осіння.

В тую житєву слоту засіяв для Олі ясний промінь сонця. Розсунули ся хмари і під вечір показав ся кусник синього блакиту..

Якось під осінь, як люди кінчили роботи в полі, приїхав до села новий учитель і прийшов на попівство „зложити отцу парохови своє поважаннє“. А отець парох, саме поїхав був до декана, паня добродійка вибрала ся на капусниска і до гостя мусіла вийти Оля.

Молодий був, не гарний і нічим незамітний. Мав худі, жилаві руки, привяле лице і чорні, глибокі очи. Ходив тяжко, як під тор-

ністрою і на цілій його постаті видно було вагу перебутої біди. Мабуть немало зазнав він в своїм короткім житттю! Говорив мало і уважно, якби не вірив нікому. Питав ся Олі, чи має рідню, чи не скучно їй самій, чи читала нові книжки і які часописи держить єї стрійко?

На деякі з тих питань відповідала Оля з соромом. Говорили з добру годину і розійшли ся без сильнішого вражіння.

З чемности просила його, щоби зайшов у друге, як буде стрійко дома, а він відповів, що прийде радо і що принесе їй деякі нові книжки.

Надходять довгі осінні вечері, найкрасша пора до читання.

„А потім будемо мали готову тему до розмови“ — казав беручи за клямку.

„Найкрасше не дбати про теми і не шукати їх“ — відповіла Оля. „Але книжки принесіть“.

Так почало ся знакомство. Учитель не наскучував ся отцю парохови і його родині, не засиджував ся, як прийшов у гостину, не був ані говірливий, ані маломовний, був чемний, але не понижував себе і до нього незабаром привикли. Раділи навіть, як побачили перед порогом його великий, чорний капелюх. „Олю, додай ще дві ложочки кави —

говорила стрийна — бо йде учитель“. А отець добродій дивив ся до пушки, чи стане тютюну. За підвечірком говорили. Зразу здержливо, а як пізнали ся ближше, то розмова їх ставала живійша і щирійша. Показало ся, що молодий учитель доволі образована людина, яка у школі бачить не тільки гіркий кусень хліба, але й тую крихту морального вдоволення, що дає нам його праця для ідеї. То була точка непорозуміння. Пан-отець, чоловік старший, вихований в давних, більш аристократичних традициях до того „твердшого закала“, не міг зрозуміти, як молода людина може працювати за 25 злр. в місяць, серед сопуху і бруду і мати хочьби якісь дрібні хвилині внутрішнього вдоволення. Справді незavidувати такій одиниці! Добродійка дивила ся на учителя, як на чоловіка нещасливого і рада була хоть шклянкою доброї кави осолодити йому гірке життє. Вона уявляла собі, що має сина одинака і той син учителює в далекім, чужім селї, що нема кому зварити для нього доброго обїду і вибрати чисто біля. Дивлячи ся, зітхала і просила його, щоби брав еще одну крумку хліба з сьвіжим, домашнім маслом.

Оля від першого разу пізнала в молодім учителю поступового чоловіка, що радби з невисокого становища, на яким його життє поставило, як найбільше доброго зробити для

людей і для народньої справи. Поки що знала його тільки зі слів, але не мала ніякої причини тим словам не вірити. Цілою душею сприйняла йому і бояла ся, що життє відбере в нього чимало тої доброї віри і тої молодечої охоти, з якою він починав свою службу. Вонож таке сїре і невмолиме, а так безусловно каже слухати своїх приказів. Могла би йому дещо сказати.... Але не зробить того; прецінь не всі мусять бути такі слабодухи, як вона. Мовчатиме, як риба.

Що між тою четвірнею не могло бути згоди — се річ ясна. Майже за кождим разом, як учитель гостив на попівстві, приходило до суперечок.

Не внаслідок ненависти, ані якоїсь нехити особистої, лиш прямо тому, що жите, то буденне, сільске жите, викликувало суперечки між ними. Ось пічне отець Біловський нарікати, що мужик темний, некультурний і невдячний, а учителя вже нема. Уже він не годен всидіти на кріслі. „Невдячний, темний, недобрий! Легко сказати. А хто тому винен? Деж ті, що мали пряцювати над його осьвітою та над його ублагородненням? Що вони скажуть на тоє? Він вірить, що як би так інтелігенція через оден рік забула про свої вигоди, як би не шукала чужих богів, не гонила за хвилевим розголосом, а цілу свою енергію щиро справила в напрямі народньої осьві-

ти, то стало би ся таке диво, якого сьвіт не видів. Наш нарід прецінь дуже даровитий та з природи інтелігентний і лучаєть ся нераз, що з темним мужиком можна цікавіше говорити собі, як з деяким інтелігентом“.

Суперечка заострювала ся, але до сварні не приходило ніколи.

Противники дивили ся на себе більш з жалем, як з ненавистю.

Оден думав собі. „Тільки літ орав ниву житя і деж його жниво? Відбив ся від народу, хоть жив серед нього і втратив розумінне житя. Як незамітно зійде він з сього сьвіта“.

А другий, покиваючи головою, казав: „Молодий, легковірний, фантаст. Чекай, чекай! небоже! Як проживеш тільки літ, що я, будеш ти иньшої співати“.

Розходили ся в добрій злагоді.

Як була темна ніч, то пан отець казав парібкови: відпроведиш „пана професора“ з ліхтаркою до школи, бо в тім селі такі дороги, що можна би ноги покрутити.

А добродійка питала ся слуги, чи не спущений пес, бо він сурдотовців дуже не любить.

„Добраніч!“

„Моє поважанне!“

„Добраніч!“

Учитель йшов, Оля вертала до свого покою і дивувала ся, що стіни такі білі і що

тут так привітно. Здавало ся їй, що вікна з кожною дниною більшають і що крізь них чим раз дальше видно.

Раз попрощав ся скорше, як звичайно. За увесь час гостини був маломовний і сумний.

„Щось йому бракує“, подумала собі Оля, як увійшла до своєї комнати. „Може дістав який немилий лист від родини, може — може від нареченої... Прецінь нічо дивного, як би мав наречену“.

Чула, як горячий румянець облив її лице.

„Чому зараз наречена? Всілякі причини могли скласти ся на його смуток. І без причини буває чоловікови сумно... Душа як море, хто відгадає, що у ній творить ся?“

Згасила лампу і сіла при вікні. Любила в тихий вечір дивити ся на село, на сади і на темно-блакитне небо, покрите ясними зв'здами.

Забувала на хвилю про себе і дух її зливав ся з духом вселенної, як малесенька струя з океаном.

Дивить ся, аж з нечева в її серці відзвисть ся якась невловима нута, так ніжна що її ніхто і ніколи не міг ні ухом, ні голо-сом доторкнути ся.

І підхоплять тую нуту гаї, поля, ручаї, і заграє нараз цілий сьвіт таку чудову пісню, що душа заслухаєть ся і забуде о криках і вересках щоденної днини.

Такої пісні слухала саме тепер Оля і забувала про свої клопоти, про безрадність, про непевність судьби.

Чи знає квітка, пощо вона цвите і коли зів'яне? Чи знає хмара, куди єї вітер повесе? А чоловік? Чи ж його жите мусить бути задачою, яку хтось, колись буде справляти, чи мусить бути книжкою касовою з рубриками: *debet i habet*?

А прецінь тяжко погодити ся людині з гадкою, що вона промине безслідно, що єї жите піна на морю, роса на сонці, квіт на калині; повіє вітер, пригріє сонце і — вже його нема!

Трудно згодити ся.

Тривай же пісне безконечна, що вливаеш потіху в душу і даєш їй відчути невмирущу злуку з всіміром. Тривайже пісне, повірнице сумних і одиноких...!

Довго не могла запримітити Оля, як з тої загальної пісні стала виділювати ся якась осібна, зразу тиха, потім щораз сильнійша і щораз сумнійша.

Скрипка... Так... Хтось грав на скрипці. Відчинила вікно і наслухувала, з відки голос іде.

Від школи.. По сільській, болотнистій дорозі бігли жалібні звуки до ньої. Одні дрібонькі, дріжучі, як місячне проміння, другі рідкі і маломовні, як обиджена гордість, треті уривані, болючі, як самотний плач. Плили одні за другими і серед нічної тишини залягли щільно цілу дорогу від школи аж до попівства.

Оля чула, що кожду єї гадку, кожде несьвідоме почування душі вони підхоплюють і передають оден другому, аж там до того темного віконця в школі.

І навпаки..

Пісне, повірнице сумних, розрадо одиноких!

Стрічали ся щораз частійше і пізнавали себе щораз ліпше.

Як радо протягала вона до нього руку, коли смерком по шкільній науці приходив на гопівство.

А він, як радо хотів розказати щось цікавого, щось доброго, такого, що оживлює зимну глушу і в темний кут кидає проміня сонця. Чув, що єї того треба.

Та житє його було доволі сіре. Треба було слово ogrівати теплом власної душі.

Робив так.

Оповідав нераз свої клопоти з вітом та з місцевою радою шкільною. Нічо цікавого. Війт не хоче купити для школи дров, а рада

мішасть ся не в свої діла. А прецінь Оля слухала тих оповідаєх так пильно і дивувала ся що так довго жила між народом, а не знала його.

В бесіді молодого учителя той мужик виходив дуже інтересним і — дуже єї близьким... Або діти. Ті бідні, босі, кашляючі діти. Кільки цікавого, нового, деколи дуже симпатичного розкрив від перед ньою з їх бідної душі. Гірка доля мужицької дитини. Перші роки життя се справжній Тайгет. В голоді і холодї, без догляду і пікловання бореть ся нещасливе сотворінне з твердою немилосердною природою.

Тільки кріпки та дужчі видержують. А кілько їх іде ззарання у могилу!

І не можна закинути батькови та матери, що не люблять дітей. Вони тільки підчиняють ся твердим законам природи і життя. Тут нема місця для слабих і немічних; вони мусять пропасти. Чим скорше, тим меньча втрата. Тайгет!... Алеж се страшно, се нелюдяно, се треба усунути конечно...!

І перед Олею зявило ся яхесь нове, безмірно ширше і глибше життя, від того, що вона його доси виділа. Їй ставало соромно, що тільки літ змарнувала, не вдїявши нічо доброго.

По вечері отець добродій працював ся з гостем і нарікаючи на біль в носї, йшов до сво-

її кімнати. Тут відмовивши півголосом довгу молитву, клав ся спати. Добродійка сиділа довше, та, коли виділа, що молоді говорять о „поважних річах“ висувала ся незаметно з ідальні.

В ідальні лишала ся Оля з учителем. З годину прислухував ся їх розмові, пошипуючи невдоволено самовар, потім і він мовк, немов засипляв втомлений великою роботою і — між ними не було нікого. Говорили свободно і живо.

Деколи не могли погодити ся. Між їх дотеперішнім життям була велика різниця, То знов піддаючи ся якомусь спільному настроєви з огнем в серцях і з румянцем на лицах брали ся перетворювати світ. Молоді фантасти!... Добре, що не чув їх стрійко.

З теперішністю не могли погодити ся. Минули ті часи, що можна було з заложеними руками дивити ся, як проходили роки. Тепер починаєть ся allegro людського життя. Що перше рік, то тепер година, що перше крок то тепер миля. Хто має себе за доброго та тямущого чоловіка, той мусить працювати і для себе і для других, передовсім для других...

Уложили собі цілий нарис такої роботи в своїм селі. Читальня, крамниця, всілякі спілки та головна річ при кожній нагоді, з кождим чоловіком, з кожною дитиною по-

водити ся, як з ріднею, котрій бажасть ся щастя. Анї одного зимного слова, авї одного байдужного погляду, най жие осьвіта і любов!

Переймали ся тим так щиро, що забували про себе.

Від мрій до дійсности, як з неба до землі — далека й каміниста дорога. Але чого не зможе чоловік, коли наміри його вийдуть з доброго серця, а на поміч візьмуть кріпку волю!...

Перші почини праці молодого учителя і „панночки Олі“ стрічали в селі байдужність та недовірчивість.

„Перше то й не глянула на чоловіка, а тепер навіть дитини не перепустить, щоби не поговорити з ньою“ — доповідали люди. А про учителя казали. „Такий добрий, як рідний брат, а не пішли дитини до школи, то на кару подасть. Видиш який!“

Та все таки до року була в селі читальня. Книжки і часописи літали по хатах, як білі птахи; не було й вечера, щоби до школи не зайшов який парібок на розмову, а на попівство до „нашої панночки“ дівчина на пораду.

Село протирало очи з довгої, поганой дрімки.

Учитель радів, Оля відживала,

Отець добродій дивив ся на їх роботу, як на невинну забаву. Не міг зрозуміти, яка в тім приємність. Дивив ся на хлопа очами з перед 48. року. „Пощо то всьо? Прийде він (білий цар) і зробить всюди лад...“ До такої гадки привик і відвикнути не міг. „Я вже за старий, щоб переміняти душу“ — говорив молодим кондеканальним, що раді були доброго чоловіка вивести з зачарованого круга. Але молодим перешкоджувати не хотів, бо з природи не був злим чоловіком. „От найтам!“ — казав бувало киваючи рукою. „Має розривку. Відмолоділа і повеселіла“. А їмость, зітхаючи, додавала: „Змінюють ся часи. За мене дівчата сиділи над іглою; як читали, то хіба „временник“, як говорили, то хіба з ріднею... Та, як єї така робота до вподоби, то найтам!... Тільки...“

„Що хочеш сказати?“

„Нічо. От так собі... Учитель чемний чоловік“

„Образований...“

„А все таки — учитель“.

І обоє нараз замовкали.

Отець Добродій ходив молодечими кроками від порога до порога. Їмость водила за ним повними довіря очима. Старий годинник, киваючи маятником, казав: так-так, так так!

Немов притакував своїм старим панам.

А село вже таки добре продрухало ся.

Зарисували ся дві партії. Одна йшла вперед, а друга держала ся старого клича: най буде, як бувало.

До поступової належали молодші господарі, до старшої начальник і ті, що в ним тримали.

За начальником стояв писар, бо начальник був властиво від того, щоби печатку громадську прибавати. До начальника і його партії прибукали ся якось всілякі „ізданія“ і приходила за дурно на поchtу газета, писана твердим, т. є незрозумілим язиком.

Пішла борба.

Зразу тиха, а далі явна і щораз голо-снійша.

Нарід хотів дивити ся начальникови в руки, бо не вірив йому. Начальник не мав чистої совісти і не годен був знести чужого ока.

„Хочемо нового ладу, виберемо нову раду!“ — кричали поступові.

Начальник йшов до міста і казав, що село бунтуєть ся, що він не годен дати собі ради і що як вельможні пани не допоможуть, то буде біда.

Прийшли вибори. Поступові побідили. Вибрали нову раду і нового вїйта.

Між старих, як би хто каменем кинув.

Поїхали до міста і заложили протест.

„Бо то просимо панів, бунт. Деж хто видів, щоби війта скидати так, як подерту кожущину.“

„То не може бути! Таже наш пан начальник, та ночи не діспав, а робив, що ему пани в місті казали “

„Та за шож ьго скидати?“

А начальник стояв засумований і тільки притакував.

„То прошу ласкавих панів всьо тото пішло, від коли нового учителя прислали. То він громаду збунтував“.

Ласкаві пани вислухали і відправили стару раду до дому.

„Не бійте ся. Ми розглянемо справу!“

Почали ся комісії, взяли людий тягати по „повятах“ та по староствах, розмісило ся таке, що гей!

Нова рада вибрана, а стара урядує.

Нарід бурить ся, грозить, що до Львова поїде.

А старий начальник нічо, тільки до міста йде та панам доповідає.

Сиплють ся на громаду шильварки, кари, всілякі тягарі.

В селі кипить.

Учитель і „панночка Оля“ сприяють молодим, поступовим.

Так велить справедливість.

Вони знають кожне слово, яке упаде між обома сторонами. Раді би погодити людей, але по справедливості, бо годі, щоби громаду деякі її члени кривдили та тримали людей в темряві і в глупоті.

Але старі ані чути не хочуть. Вони мають за собою панів з міста, мають „господина“, що до них навідується та „депутатом“ при надходячих виборах рад бути, вони не будуть слухати молодих.

„Досить нам школи, по що якась там читальня? Чи то мало людям всіляких видатків“. — Кажуть старі.

А учитель відповідає: „Певно, що школа може багато навчити, але коли буде хосен з тої науки? За кільканайцять літ. А тут дивіть, кільки людей „поважних“ не вміє ані читати, ані писати, і не знає того, що в других народів мала дитина вміє. Їх треба чим скорше осьвідомити, бо тепер такі часи, що темному чоловікови нема що робити. Лице палає, як погадати, що наш нарід, то нарід безграмотних рабів“.

А котрийсь з молодших, що слухав тої розмови, каже:

„Та до них шкода грудий тратити. Вони тільки дивлять ся, чи нема якого грейцара в касі та чекають, коли прийдуть вибори“.

„Я тебе жандармами за таку мову до суду відставлю“ — кричить розсерджений начальник.

„Вважай, щобишь не пійшов перший“ — відповідають йому. — Досить наїв ся нашої кривди“.

„Бунтівники“.

„Шахраї!“

...Сварка кінчила ся в суді.

На щастє боротьба не спинювала просьвіти.

Читальни прибувало членів, до крамниці ходило чимраз більше людей, деякі з молодших парібків їздили на віча та належали до всіляких товариств.

Поступ, як весна, як жите, як правда мусів побідити.

„Олю! А додай дві ложочки кави, бо йде наш учитель“ — сказала пані добродійка відвертаючи ся вікна. Вона під вечір любила сидіти при вікні і дивити ся, як гонили до води худобу.

„Певно щось нового несе з села — запримітив отець добродій. — Вже мені тая боротьба наскучила ся. Рад би чоловік на старі літа спокій в селі мати“.

Нім учитель увійшов до їдальні, вже на нього чекала кава. Пан отець був добре „розположений“, бо від кількох днів не ломила його нога.

„Витайте, пане професор! Що доброго приносите нам?“

А пані добродійка перебила.

„Чекай, най випють каву. Видиш, яке там болото та яка плюта. Чоловік перемерз та утомив ся, а він йому каже говорити“.

„Алеж не кричи. Думаєш, що всі люди, так як ти не годні витримати без кави. Kaffee schwester“.

„Не слухайте його. Сідайте і пийте здорові. Беріть свіжі булочки; що йно спекла їх Оля. Дивіть, які румяні!“

Учитель глянув на тарілку з булочками, а потім на Олю. Румянці тут і там.

„Я справді приніс нині добру новину.

„О, видиш, а ти зі своєю кавою!“

„Щож такого?“

„Говоріть скорше!

Учитель, видячи загальну цікавість, почав дорожити ся.

„Прошу подождати, хай випю каву, бо не хочу, щоб пані добродійка погнівали ся на мене“.

Але, як побачив, що Оля нетерпеливить ся, почав оповідати. Казав, що виділ краєвий засуспендував старого війта, що нова рада обійме урядованне і що мабуть прокуратория вдасть ся в тую справу, бо виходять на верх щораз то нові »неправильности« в урядованню старої ради.

„Що кажете?“ — крикнула їмость.

„Га, га, га! То аж таку велику халепу з того зробили“ — Дивував ся отець добродій. А Оля відітхнула.

„Славити Бога“ — сказала врадувана. — Повинно воно мати дуже добрі наслідки для громади“.

„Покажуть ся. Я старий, не тішу ся чим будь. Хлоп все лишить ся хлопом“.

„Алеж, стрийцю, уважайте тільки, що стара рада обкрадала бідних людей і що ті гроші підуть тепер на всілякі потреби. Можна буде залісити неужитки, заложити захоронку, справити центрифугу...“

„Го, го, го! Які пляни, які пляни! Ну, і скажім, »припустім«, що то всьо зроблене. Щож дальше?“

„Дальше нарід розбогатіє, пічне жити гігієнічно, почує своє достоїнство...“

„І силу“ — докінчив учитель.

А отець добродій лиш головою покивав, як звичайно.

„Молоді, молоді! Не знаєте ви, що то таке — житє. Воно не любить наших намірів. Воно хоче рядити автократично. Я тих ваших змін не дочекаю“, говорила з запалом.

Але Оля, як би не чула того голосу зневіри.

„За нашим селом підуть другі. Освідомить ся національно, відсуне від себе всяких

вампірів, всяких пройдисьвітів-баламутів, повстане повітова організація, повітові спілки. Нарід буде готовий на кожний поклик до доброї справи. Ми мусимо стреміти до поправи теперішних відносин, бо вони стали невидержимі“.

Пан-отець кивав дальше головою.

„Думаю, що воно не прийде вам так легко“.

„Хоть би навіть — говорила Оля. — Хоть би навіть не судило ся нам бачити того нового, кращого житя, то ми працювати мемо, щоби його побачили другі, ті що прийдуть по нас“.

„Ті що прийдуть по нас“ — повторив учитель.

Вечір сей належав до найгарнійших, які він тямив від приїзду на нову «посаду».

За вікнами шумів осінний вітер, облітали з дерев останні листки, відлітали останні птахи, а в їх душах розвивали ся веснянні квіти надії.

Говорили чимраз голоснійше і певнійше, а старі прислухуючи ся з другої комнати їх живій бесіді мимохить нагадували собі свої розмови перед половиною століття.

Яка величезна ріжниця...!

— — —

В кілька неділь пізнійше сиділи втрійку в ідальній комнаті. Була п'ятниця. Оля збира-

ла останки пісної вечері і казала подати савонар.

Отець добродій хотів гнівати ся і в гадках шукав за причиною. На жаль не міг найти. Зітхнув тільки і витягаючи перед себе хору ногу сказав:

„Чую, що буде боліти“.

„А чому ж не смаруєш чудесною мастию“...“?

„Не вірю в жадні масти. Смаруй колесо, коли воно розіхало ся і мусить на дорозі сісти. Старість не радість“.

„Є старші від тебе, а лічать ся“.

„Гірке то жите з ліками“.

Добродійка сліпала над білем. Де тільки побачила яку дірку, направляла старанно.

„По що ти сліпаєш, жінко? — Шкода очий.“

„А будеш в подертім ходити?“

„Зараз — в подертім. Таж мене стати на нову сорочку. Тай чи багато того нашого ходження?“

„Я з тобою нині не договорю ся“.

„Як хочеш“.

Старі любили деколи поперечити ся. Особливо як був дощ, або як прийшов довгий осінний вечір, котрого нічим не можна було заповнити.

„Щось наші пси гавкають“ — відозвала ся по хвилі їмость.

Оля.

„На те вони й пси, щоби гавкали“.

„Се я і без тебе знаю, але бою ся, щоби не покусали кого“.

„Не мають кого, бо тепер кожний сидить дома“.

„Ти мислиш, що всі так, як ти, що за поріг носа не виставить. Піди но, Олю, до кухні та кажи, най котре з челяди вийде подивити ся на кого пси гавкають“.

Оля вийшла, а як вернула назад до їдальні, застала учителя.

Перемок і виглядав якось дуже нещасливо. Мав піднесений ковнір, а на лиці був блідий.

„Розбирайте ся і сїдайте з нами“.

„Дякую дуже. Я лиш так на хвилину“.

„Без чаю прецінь не підете“.

„Сишу ся дуже“.

„Жартуйте хиба. Що самі будете тепер в чотирох стїнах робити?“

„Не маю чотирох стїн“ — відповів, сїдаючи на своїм місци. — Оля подала йому чарку.

„Подай, Олю, стрийкови шклянку, бо попарить ся“ — каже паві добродійка. „Видує решту духу і тоді хоть що хоч роби“.

Знов тихо. Лиш вітер шумить і годинник заєдно киває маятником повтаряючи своє: „так, так“. „Так, так“, прошу паньства, — почав тихо і несміло учитель. — Я прийшов по-

дякувати вам за хліб і сіль та за вашу ласкаву гостинність. У вашій хаті найпої я такий щирий приют, як в своїй рідній“.

„Що вам, пане професор?“ — крикнули нараз обоє господарі, а Оля стала, як вкопана.

„Ви жартуєте!“

„На жаль, мушу сказати правду. Я прийшов з вами попрощати ся“.

„Їдете до родини?“

„Ні“.

„То може на яке весілля“.

„І то ні. Я відїзджаю відси“.

„Відїзджаєте! — крикнули всі нараз. —

„А коли вернете?“

„Ніколи... Їду раз на все“.

В їдальні зробило ся тихо. Лиш годинник притакував: „так, так“ — і дощ бив грубими каплями води у вікно.

„Перенесли вас?“ — спитав по хвилі пан-отець.

„Ні, мене увільнили зі служби.“

„Як то? за що? То не можливе!“

„На світі всьо можливе...“

„Але за що?“

„Не знаю за що. Я маю чисту совість. Дітий учив пильно та дбав о просьвіту народу. Тільки мого гріха“

Отець добродій почав ходити скорим кроком по їдальні, забуваючи навіть на біль в носі.

„Так не повинно бути. Я перший можу посвідчити, що ви поводили ся як слід. В »політиці« ми вороги собі, але правда навіть між ворогами повинна бути.“

„Видно втім якусь погану руку“.

„Війт, господин-депутат — темні духи“ — говорив ніби байдужно учитель.

„Не розумію — почала пані добродійка — як можна не мати совісти і кривдити невинно чоловіка. Таж мені здаєть ся, що якби я кому кривду зробила, то не вснула би спокійно. Боже! Боже! Які то тепер люди на сьвітї.“

Оля не могла спромочи ся на жадне слово. Чула, що саме може лиш їй годить ся потішити бідного чоловіка, але не знала ані одного слова, що надавало би ся до такої потіхи.

Мовчки слухала цілої тої сумної розмови і мовчки подавала йому на прощання руку. Та як побачила, що його між ними вже нема і може більше ніколи не буде, зрозуміла, що так робити не годить ся. Навіть на гадку не прийшло їй, що на се скажуть опікуни, взяла хустку і вийшла за ним.

Не робила того ніколи, а прецінь він чекав, немов звачучи, що вона мусить до него вийти.

„Кудиж ви їдете від нас? Що думаєте робити? Не вернете ніколи?“

Рада була засипати його питаннями, як квітами на прощання, питаннями такими звичайними, що властиво не чекають на відповідь, тільки говорять: жаль мені тебе, журюся твоєю долею, буду за тобою тужити.

„Не знаю, куди поїду і що пічну з собою. Маю голову на карку, здорові руки і багато доброї волі. Дам собі раду. Як позволите і як пощастить ся мені, то верну до вас. Добре?“

„Добре.“

„А за той час не забувайте мене“.

„Я? Вас?...“

„І тих думок, що передумали разом“.

„І тих думок.“

„І діла, що разом почали“.

„Що ви його почали“ — повторила вона сумно.

„Не забуду ніколи.“

„Бувайте здорові, дорога пані. Коні ждуть, пора нам розстатися?“

„Якто? Їдете ніші? зараз, серед ночі?“

„Зараз. Не хочу в днину виїздити з села, в котрім дорогі мені кожда добра і чесна людина. Коні ждуть коло читальні. Бувайте здорові, пані!“

Подала йому руку. Держав її довго, як би хотів забрати з собою, а потім нагло підняв до уст

Збентежила ся — здригнула — але не

відорвала руки від його горячих уст. Здавалося їй, що в той спосіб їх почуття переливаються безпосередно з серця у серце.

„Не вмію говорити, — почав за хвилину несміло — тому прошу, возьміть тих кілька листків і прочитайте. Вони вам скажуть те, чого я не вмів, не міг, або не встиг сказати... Добре?“

„Прочитаю... Дякую за довіре... Але, як я вам відплачу за нього?“

„Або я знаю як?... Не забувайте мене... Може стрінемося коли, як не тут, то там, Прецінь годі вірити, що всьо кінчить ся тут, де тільки бруду, нечести і злоби... — Прощайте!“

„Їдете в таку темну ніч“.

„Їду зі сьвітлом в душі“.

Відчинив скоро браму і скочив в темряву, як в море.

На силу хотіла його доглянути в пітьмі.

А потім ловила ухом відгуки його кроків...

А потім туркіт коліс.

А потім — тихо.

Лиш вітер свище і скриплять віти дерев.

Поїхав!

Може не вернеть ся ніколи! Лишиш ся сама одна в тім глухім домі. Якіж довгі ті вечери осінні, які чорні ті зимові ночі! Даремно будеш дивила ся, чи не відчинять ся двері від городця і чи не впустять його. Да-

ремно будеш впивати ся ухом в німу тишину ночі, чи не почувеш відгуку його слів. Остануть ся тобі, одні, одні думки...

Поїхав !

Перейшла тихо через пусту їдальню до своєї комнати. З привички підійшла до одного вікна — чорно, підійшла до другого — чорно. Лиш сосни перед хатою шуміли свою вічну пісню смутку. Нараз повіяв сильніше вітер, відірвав примкнену квартиру і обгорнув її таким зимном, якби віяв з якоїсь мертвої пустині, де нема живої душі, лиш свіги і леди і зеленаве, вічно однакове сяєво безконечної ночі.

Здрігнула ся; замкнула вікно і рукою повела по розпаленім чолі. Не могла погодити ся з думкою, що той вечір — то дійсність, не сон, не хороблива тривога.

Дійсність...!

...Так, дійсність. Прецінь на правій руці чує еще перший і останній поцілуй його щирих уст. А в руці держить записник, який має сказати їй те, чого він не встиг розповісти. Пощо? Може там є щось такого, що змінить той його духовний образ, який вона зледіяла в серці і носить в своїй уяві, а вона не хоче видіти його иншим, лиш таким, таким, як тепер. Але обіцяла, що прочитає, отже мусить додержати слова.

І тривожно розгорнула зшиток білого паперу, записаного дрібним, старанним письмом.

Перед її очами, як у театрі почали пересуватись образи з життя сільського вчителя: його приїзд до села, перші кроки в школі, його клопоти з місцевими достойниками громадськими і його спроби перевести в практиці те, чого його в семінарії теоретично навчили. Не легка річ.

„Алеж не сьвяті горшки ліплять. Хто має двацять чотири роки, трохи олію в горлові, а в жилах молоду, горячу кров без олова, ртуті й дистильованої води, той не повинен бояти ся життя“.

Так потішав себе молодий учитель, стрічаючи перші перешкоди на новій дорозі. Дещо з тих записок Оля знала, дещо догадувала ся, а всеж таки читала його щирі, з молодечим жаром писані слова, немов якусь дуже цікаву книжку, бо се писав він; той він, котрий з'явився їй, як сонце в сіру осінню днину і як метеор щез на небосклоні. Той „він“, котрого вона досі не вмiла навіть оцінити, той „він“, котрого більше мабуть не побачить. ...

Відложила листки і головою склонила ся на стіл.

За вікном плюскотів дощ, з далеких комнат доходило здорове храпане стрийка, крізь сон зітхала стрийна, а годинник захриплим голосом повтаряв своє безнастанне: „тик, так“. Той терцет не дав їй розплисти ся в думках і потонути в мріях. Привгадував о буденнім житю. Дощ перейде і лишить по

собі болото, стрійко і стрійна пересплять ся і встануть, годинник накрутять і він дальше тикатиме своє захрипле „тик, так“. Читаймо дальше.

„Середа 24. вересня 189... Вертаю з приходства. Хотів Отцу совітникови зложити моє »почтеніє«. Але не застав. Поїхали до міста, до господина „кандидата на депутата“. За те пізнав їх своячку Олю“.

Випустила з рук картку і лице її облило ся горячим румянцем. Не чула ані крапель дощу, ані храпаня стрійка, ні тиканя годинника, лиш удар власного серця, якби коваль молотом по ковалі валив.

„От так собі, ні погана, ні гарна, але мила, природна. Не жалувала ся на самоту, не нарікала, що на селі нудно, не тішила ся, що прийшов „новий, інтелігентний чоловік“, ані не старала ся імпонувати молодому учителеви, нічо — оттак, якби по дорозі стрінула ще одного чоловіка і більш нічо, лиш чоловіка...“

Відітхнула, відгорнула волоси з горячого чола і поспішно перебігала дальші рядки.

„Отець добродій мають свою партійну газету, временник і шематизм і живуть „своїм житєм, якого їм ніхто не відбере“. Пані добродійка, румяна, в білім чипочку з фіолетними стяжками, мов викроєна зі старого журналя. Але лагідна і добродушна. Обое нагадують дерева, що під осінь в друге розцвітають. Задержали мене на каву. Се видимо найлюбійша частина дня в їх ха-

ті. Сонце кидає останні відблиски на їх голови старечі а від цвинтару віє спокійна прохолода. — Що? ви тільки два кусники цукру берете до кави? — питає добродійка. — То за мало. Спрібуйте третій. І так досить горечи маємо в нашім житю“.

Поспішно перебігла Оля кілька дальших сторінок, аж зупинила ся на виклику:

„Господи! Що ту ге дієть ся в тих Житвиках!

Нарід вірить в ріжні нечисті сили, думає, що кождий пан є на те, щоб було кого в руку цілувати, що віїта вибирають, щоби громаду обкрадав і що учителя зіслав Пан Біг за кару, як помір, град, або війну.

Жите спізняєть ся в тім глухім куті о яких сто пядесять літ. Прецінь ту хлоп платить по кілька разів ті самі податки, бідні працюють богачам за дурно, щоби на передновку позичити в них корець збіжа, або кілька ринських. Жида держать хлопське поле за проценти, а решту беруть адвокати. До того „господив кандидат на депутата“ насилєє ту своїх агітаторів, захвалєє Почаїв, учить „дубінушки“ та баламутить непросьвічений народ. Таж тутки стрічають ся такі останки сусільного та народного устрою з перед 1000 літ, що волосє дубом стає. Словом — засукай рукави, бери лопату і горни, горни болото, як не хочеш сам в ньому втопити ся... Коби тільки мене не вигорнули звідси...

Так воно і стало ся — подумала Оля —

перевертаючи інтересну сторінку „Не вигорнув ти, та вигорнуть тебе.

Але остала я.

Сирібую кінчити твою роботу, мій милий.

...Мій милий?...

Цять!

Чи хто не почув тих слів, що перший раз в опівнічну, глуху годину вилетіли з її уст?

Чи має вона право ті слова казати?...

Побачимо. Читаймо тільки даліше. На всякий спосіб був для ньої милий.. Читаймо“.

Неділя 5. жовтня 189... в ночі. Коли про дівчину не можуть сказати, що вона гарна, то кажуть: має ладні очі. Олені очі, при першій стрічі заслонені хмаркою байдужности як образ занавісою. Але по другій, третій стрічі занавіса підносить ся і перед тобою новість... Оля на слова не скоро, але її очі говорять багато. В них є і смуток самотного життя і жаль за літами, що без радощів перелетіли і страх, що так жити не треба.. Єї стать, рухи, хід — се гра на інструменті, котрого віко давить важкий тягар... Мусіла перебути багато і тепер ходить на пальцях, щоб не збудити лиха... До мене чим раз прихильнійша. Коли віддавала книжку, що я їй позичив, стиснула мою руку, мов товариш... Мусить любити читати, а не має книжок... Чому? Прецінь старий, багатий чоловік. Такий дорогий фортепян, дивани,

повіз, стати його на книжку. Так, але єї не стати на просьбу. Горда.. У нас на всьо є, тільки на книжки нема звідки“.

Який він догадливий — промовила до себе Оля і усміхнула ся щирою, але сумовитою усмішкою, по котрій слідує зітханне, як хмара по сонічнім промінню.

Житники 15. жовтня 189... Завтра їду до міста.

Закладають філію „Просвіти“. Парох відраджує. Каже, що мене і так представляють, як небезпечного чоловіка. (Знаю навіть хто. З одного боку „господин депутат in spe“, а з другого війт. *Schöne Seelen finden sich*)... Але годі, Отче добродію! Я свій обовязок щільно сповняю, та з горожанських прав не можу резигнувати. Кождий з нас мусить по силам і по спроможі служити також народній справі... Оля нічо. Тільки на пращанне стиснула мені кріпку руку і сказала: „Ідьте та вертайте шасливо“... В єї очах гор'в якийсь новий огонь...“

Оля закрила очи руками... Там, під повіками мала справді жар... Думала, що той огонь випалить єї зіниці.

„До записника заглядаю чимраз рідше, Шкода часу. Працюємо у двійку. Читальняє каса, вона вчить вечерами дівчат у себе на приходстві... Мое розбите судно дістало білі вітрила. Попливемо в будучність, Що? Ні?... Чую таку охоту до праці, як дитина до життя, коли весною збудить ся зі сну і видить на стїнах ясне сонце, за вікнами цвитучі бзи, а в корчах гамір птахів і ше-

лест зеленого листя.. Навіть учителеви в Житниках може бути добре на сьвітї..

Не довго те добро трівало — думала Оля. — Щастє триває коротко. На довго лишаєть ся спомин. Гарний спомин. Чи тільки спомин? А дальша праця над початим ділом обнови одного села! З сїл складаєть ся край. Обновимо отсей наш кут і будемо жили в тїм ділі обнови.

Чи добре?... питала вдивляючи ся в чорне вікно, крізь котре нераз виглядала, чи не йде він..

Вікно мовчало, чорне і безмовне... Ще кілька листків. Чому їх не більше? Читала б так що днини.. кілька листків.

Житники, в рік по приїзді.. Як так дальше піде, то наше село стане одним з красших в повіті. Діти ходять до школи родичі горнуть ся до мене о пораду, читальня розвиваєть ся, тільки громадська рада дивить ся на мене, як жаба на бузька.. Але кінчить ся, мої любенькі, ваше панованє Ось, ось і прийде затвердженє нової ради вибраної з поміж чесних, тямучих господарів. Можете на мене дальше писати доноси — я рад, що сповнив добре діло.. А властиво сповнили ми його у двійку, бо вона не тільки додає мені охоти до праці, але й порадить нераз дуже добре. А як вона знає кожного чоловіка в громаді!. Здаєть ся, що в двійку гори ми перевернулиб. Але об тїм тихо. Не треба полошити тої райської птахи щастя, що на наші стріхи

сїдає. Від приходства летить вона на школу. А так — хто знає, чи не прогналиб тої птахи — хто? Може єї опікуни, може які иньші люди. Підїждемо, аж вона виявить своє серце. Поки що мушу сказати раз сам до себе, що люблю єї і що ми обоє немов сотворені для себе. Двоє бідних, самотних людий, що пережили молодість без радості і втїхи... Як радо сказав би я до ньої: „Ходїм у двїрку. Буде нам разом і лекше і відрадійше.. Не знав, що відповіла би вона на тоє?..“

Що?... Одно, одніське слово „добре“. І того одного слова вона йому не вимовить ніколи. Одного, короткого слова: „добре!“.

„Не можу прийти до себе. Перо летить мені з рук. То не правда! Предїнь на свїті повинна бути якась справедливість, бо якже він стоятиме до лиха! — Читаю, і сам собі не вірю. Може се який злобний жарт? Але ні, урядова печатка. Правда. Гірка правда. Мене увільнили зі служби... Що робити? Побачимо. На разі одно знаю, треба забирати ся з того села, де почав нове, шасливе житє, де засїяв перше зерно просьвітної праці. Жнива не побачу.. Треба їхати зараз в ночи, щоб не видїти ні смутку добрих, ні радості злих. Гайда в дорогу на нові клопоти, на нову бїду. А ту?... Лишить ся читальня, крамниця, школа, лишать ся люди, що забажали нового житя... Тільки, чи не пропаде те все, чи не заснітять ся зерно кинене в землю, чи не заглушить його бурян?..“

Не бій ся, не пропаде — говорила Оля, піднімаючи бадьорно голову. — Я заступлю тебе, скільки зможу. І до читальні піду і неписьменних навчатиму азбуки. І здавати ся мені буде, що дух твій при тій праці витає надімною, що я тебе коло себе бачу. Ідея злучила нас на віки, праця нас подружила.... Остала ся остання сторінка, остання...

„А Оля? Виджу ті осінні вечери, з хлюпотом дрібного дощу, з позіханнем пані добродійки і з наріканнями отця добродія на старі літа, на біль в нозі, на те, що часи чим раз гірші. Якій довгі, безмежно довгі ті години!... Чому не сказав я їй всього? Може свідомість, що єї хтось любить виповнила би була ту безмежну пустку? А так що?... Що? хіба у мене нема голови на карк;, а в руках сили?...

Поборемо ся, моя доле, поборемо. Розбило ся одно судно, збудую друге. Хотьби на другім кінці світа, а таки я його збудую. І підіду до тебе і попрошу, щоб їхала зі мною. А ти нарвеш зілля у своїм городци, між смереками шумними і з ясним усьміхом надії скочиш до мого човна. Керманич з мене буде не аби який! Не бій ся!... А як ні?... То жиймо для других. Шукаймо потіхи в роботі та кріпим ся надією, що стрінемо ся колись там, де буде ясно і чисто, де по рівних дорогах ходити муть люди в білих одежах і з сонцем на чолі...

Зриваєть ся вітер... На завтра може мороз заморозить отсе болото, а сніг його прикриє...

Треба йти на попівство попрощати ся зі всіми. Були для мене добрі, як знали і як вміли. Треба йти попрощати ся з нею..

Скінчила.. Він єї любив.. Якась скиля обірвала ся з берега і покотила ся в море. Стови гіркої води підняв ся до верхів Чорногори, замерехтів опалевими струями найвсілякйших почувань і затопив єї у собі.. Його нема. Може ніколи не буде. Не буде.... Зхвильоване море розлило ся далеко і широко у вічність..

Упала на постелю..

Перед вікнами шуміли вічно зелені сонни, дощ бив до стріхи і годинник з бездумною резигнацією повтаряв своє вічне: так, так... У вікнах починало сіріти.

* * *

„Паннуньцю! Пора оброки давати!“..

Оля зірвала ся, накинула теплу хустку і вийшла до челядної, де чекав старий парібок Максим. Збудила слугу, казала наставляти самовар, піддячого післала за молотільниками в село і пішла на подвірє.

Над церквою висіла чорна хмара..

„Під вечір впаде сніг..“

